

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Ірина БАРТКІВ

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, 46000, м. Тернопіль, Україна,
e-mail: irinabernatska97@gmail.com

Переосмислено процес правового супроводу археологічних досліджень у незалежній Україні. Відстежено формування законодавчої бази щодо охорони і використання пам'яток історії та культури. Розглянуто «Положення про Державний реєстр національного культурного надбання». Акцентовано увагу на законах «Про охорону культурно-історичної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини», ухвалені з метою вдосконалення правового регулювання охорони й збереження матеріальних залишків минулого. Проаналізовано дієвість їхнього використання на практиці.

Зазначено взаємозв'язок чинного законодавства України з розвитком археологічних досліджень. Розглянуто повноваження центральних органів виконавчої влади й інших органів охорони культурної спадщини, без яких здійснення археологічних досліджень на законодавчому рівні неможливе. Приділено увагу дозволам на проведення археологічних розвідок, розкопок та інших земляних робіт. Констатовано важливість складання наукових звітів в археологічній діяльності та вказано, що завдяки детальній регламентації процесу здійснення археологічних досліджень і подання наукових звітів відбулося покращення стану археологічних джерел.

Спрямовано увагу на розкриття діяльності Інституту археології Національної академії наук України та відділу «Польовий комітет», який займається моніторингом якості фахових розкопок на теренах України. Висвітлено права й обов'язки дослідників археологічної спадщини, розглянуто правовий статус археологічної експедиції. Відображено головні положення Кодексу етики професійного археолога, створеного з метою визначення основних морально-етичних норм діяльності професійних археологів та їхнього ставлення до археологічної спадщини.

Відведено увагу діяльності науково-дослідних центрів: «Рятівна археологічна служба» (1994), «Охоронна археологічна служба України» (2001), «Центр археології Києва Інституту археології Національної академії наук України» (2006), які дають змогу виявляти та рятувати цінні пам'ятки різних археологічних періодів. Зазначено, що значна проблема у сфері охорони археологічної спадщини – це погодження діяльності забудовників і суб'єктів економічної діяльності з органами охорони культурної спадщини.

Розглянуто важливість співпраці державних органів охорони історико-культурної спадщини з археологічними установами. Зазначено, що така співпраця уможливить вироблення ефективної системи охорони археологічної спадщини, проведення фахової паспортизації пам'яток минувшини, вдосконалення законодавчих і нормативних актів, що могло б покращити стан збереження пам'яток археології та зменшити їхнє розкрадання. Вказано, що у 2021 р. Інститут археології Національної академії наук України вніс «Пропозиції щодо удосконалення правової охорони археологічної спадщини...» для пришвидшення процесу приєднання України до Конвенції Ради Європи, що дасть змогу ефективніше боротися з незаконними будівельними роботами, «скарбошукачами» та мінімізувати руйнування археологічних пам'яток.

Ключові слова: пам'яткоохоронне законодавство, охорона археологічної спадщини, археологічні дослідження, науковий звіт, археологічні пам'ятки.

Сьогодні, в період творення нової України та її інтеграції в європейські, світові співтовариства, активізується інтерес до історичного минулого. Важливим інструментом формування ідентичності кожної нації одночасно з мовою та культурою є історико-археологічна спадщина, яка акумулює залишки матеріальної діяльності наших предків. Її збереження – обов'язок не лише археологів і держави, а кожного свідомого громадянина, відповідального перед світовою спільнотою й українськими нащадками. Тому актуальним залишається перегляд особливостей застосування правового регулювання археологічних досліджень у незалежній Україні для подальшого вдосконалення та вироблення ефективних державно-правових норм у сфері охорони й збереження археологічної спадщини.

Мета дослідження – проаналізувати нормативно-правову базу охорони археологічної спадщини в сучасний період і простежити особливості її застосування в теорії та на практиці.

Із проголошенням Україною незалежності відбулися кардинальні трансформації в історико-археологічній сфері. Передусім це відобразилося у переосмисленні археологічної спадщини як власного цінного надбання поза ідеологією радянської імперії.

Зміну правового вектора оцінки матеріальної спадщини України започаткувала ще 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухваленням Декларації про державний суверенітет України. У розділі VII про «Культурний розвиток» зазначено, що *«Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій... національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки... Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР»* [Декларація... від 16 липня 1990 р.]. Незважаючи на те, що в ньому не вказано археологічної спадщини, перші кроки у відродженні власної історії та поверненні матеріальних цінностей заклали початок формування основ правового регулювання археологічної діяльності в незалежній Україні.

Важливим після розпаду СРСР стало прийняття 1992 р. «Основи законодавства України про культуру» (втратила чинність на підставі Закону N 2778-VI (2778-17) від 14.12.2010 р.), де відповідно до ст. 11 *«громадяни зобов'язані дбати про збереження культурної спадщини, традицій народної культури, сприяти охороні пам'яток історії та культури»* [Основи... ЗУ від 14 лютого 1992 р.]. Згідно із законом *«з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності»* було прийнято Положення про Державний реєстр національного культурного надбання [Положення... від 12 серпня 1992 р.]. Відповідно до пункту 2 *«до Державного реєстру заносяться: пам'ятки археології – городища, кургани, залишки стародавніх поселень, укріплень, виробництв, каналів, шляхів, стародавні місця поховань, кам'яні скульптури, наскельні зображення, старовинні предмети, ділянки історичного культурного шару стародавніх населених пунктів та археологічні знахідки, що є визначними пам'ятками національної культури і характеризують певні етапи історичного розвитку»* [Положення... від 12 серпня 1992 р.]. Незважаючи на новацію положень, головним недоліком цього акта, на думку Т. Мазур, є невизначення єдиного державного органу, відповідального за формування Державного реєстру національного культурного надбання та чітких критеріїв, за якими пам'ятки підлягали відбору і внесенню до реєстру [Мазур, 2021, с. 262].

Затвердження правової основи збереження пам'яток національної спадщини відбулося із прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р., а саме з появою ст. 54 [Конституція України..., 1996р., № 30, ст. 141]. Але виконання норм Конституції України й основних положень законодавства в частині охорони та збереження культурної спадщини ускладнювало обмежене бюджетне фінансування у галузі культури, а також наростання кризових явищ в управлінні, відсутність чіткої міжвідомчої координації тощо [Мазур, 2020, р. 40].

Через недоліки в законодавчій справі щодо збереження археологічної спадщини викликом для археологів залишилася боротьба з «чорними копачами», несвідомими

будівельниками й фермерами за збереження цінних археологічних пам'яток, які через бажання наживи чи байдужості призводили до знищення цілих комплексів матеріальних залишків археологічних культур різних епох. Одним із найголовніших кроків у цьому напрямі стало підписання 1998 р. Україною Європейської конвенції «Про охорону археологічної спадщини» [Про ратифікацію... ЗУ від 10.12.2003 р.], яка набула чинності 2004 р. У ст. 1 вказано, що мета цієї (переглянутої) конвенції – охорона археологічної спадщини як джерела європейської колективної пам'яті та засобу історичних і наукових досліджень. Археологічна спадщина охоплювала споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані й облаштовані ділянки території, рухомі об'єкти, інші пам'ятки, а також їхній контекст, незалежно від місця розташування на суходолі або під водою [Європейська конвенція... від 16 січня 1992 р.].

Найважливішою проблемою, яка гальмувала проведення археологічних досліджень, стало призупинення бюджетних асигнувань на розкопки, що зумовило проведення експедиційної діяльності винятково на госпдоговірні кошти, виділені будівельними організаціями для експертизи ділянок, у разі наявності там пам'яток – і для їхнього дослідження, а також на кошти іноземних наукових установ, які здійснюють спільні наукові проекти [Інститут археології, 1992–2014].

Певне пожвавлення проведення археологічних досліджень розпочалося з 2000 р., коли було прийнято важливий для збереження археологічної спадщини Закон України (ЗУ) «Про охорону культурної спадщини» [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 31.05.2022 р.]. Тому з початку XXI ст. стартував новий етап національного законодавства у сфері археологічних досліджень і збереження історико-культурного надбання.

У тексті ЗУ «Про охорону культурної спадщини» зазначено, що *«цей Закон регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культурної спадщини у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. Охорона об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань органів державної влади та органів місцевого самоврядування»* [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 31.05.2022 р.]. Важливо, що його творці опиралися на положення світових конвенцій і хартій, що наближало проведення археологічних досліджень та збереження пам'яток до міжнародних стандартів. Головне нововведення – те, що на законодавчому рівні дано визначення необхідних термінів для археологічної науки – «пам'ятка», «зони охорони пам'ятки», «реставрація», «консервація», «музеефікація», «культурна спадщина», «об'єкт культурної спадщини», «охорона культурної спадщини», «історичне населене місце», «історичний ареал населеного місця» та ін. [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 31.05.2022 р.].

Ще одним важливим моментом стало узаконення державного управління у сфері охорони культурної спадщини. Відповідно до ст. 3 *«узаконення покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини. До спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини належать: центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим, обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради»* [Про внесення... ЗУ від 01.10.2018 р.]. Також варто наголосити, що одна з новацій у законодавстві – це надання зобов'язань для центрального органу виконавчої влади щодо побудови вертикальної системи у сфері охорони культурної спадщини [Про внесення... ЗУ від 01.10.2018 р.].

Із прийняттям вказаного закону від 2000 р. практичної реалізації охорони археологічних пам'яток майже не відбулося через відсутність цілісної системи організації охорони культурної спадщини, приклад цього – будівництво дороги біля с. Коцюбинчиків Чортківського р-ну Тернопільської обл., де у процесі робіт зруйновано царський курган скіфського часу.

Будівельників не зупинили навіть труднощі з розбирання його кам'яної обкладки. Відтак те, що було в кургані в Коцюбинчиках залишилося таємницею для дослідників [Тилішак, 2001, с. 10].

Найбільшою конкретикою у правовому порядку дослідження та збереження археологічної спадщини надав ЗУ «Про охорону археологічної спадщини» 2004 р., що містив положення Європейської конвенції «Про охорону археологічної спадщини», яка і набула чинності з його ухвалою [Про охорону... ЗУ від 18.03.2004 р.].

До затверджених на законодавчому рівні термінів у 2000 р. додалися такі важливі для археологічних досліджень, як «археологічна спадщина України», «археологічна розвідка», «археологічні розкопки», «дозвіл», «дослідник археологічної спадщини (археолог)», «кваліфікаційний документ», «наукове дослідження археологічної спадщини (археологічне дослідження)», «об'єкт археологічної спадщини (археологічний об'єкт)», «охорона археологічної спадщини», «пам'ятка археології (археологічна пам'ятка) [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 12.12.2012 р.].

Надання археологічним термінам юридичного значення та здійснення їхньої редакцій відповідно до міжнародних зразків на законодавчому рівні дає гарантії захисту культурних цінностей. Тут варто процитувати болгарського правознавця Емілія Александрова, який стверджував, що захист культурних цінностей залежить передовсім від правильного визначення змісту поняття. Описові визначення, що не розкривають вповні об'єкт, його неточні й неповні загальні визначення також звужують сферу захисту культурних цінностей [Александров, 1978, с. 10].

Відповідно, з 2004 р. археологічні дослідження в Україні регулюють положення ЗУ «Про охорону археологічної спадщини», який на сьогодні має низку редакцій і доповнень. Для розуміння основ правого регулювання археологічних досліджень в Україні варто розглянути найважливіші з них.

У ст. 6 і ст. 7 ЗУ «Про охорону археологічної спадщини» зазначено повноваження центральних органів виконавчої влади й інших органів охорони культурної спадщини, без яких здійснення археологічних досліджень на законодавчому рівні неможливе. Головні повноваження цих органів такі:

- розроблення, затвердження та погодження нормативно-правових актів, що регулюють питання охорони археологічної спадщини;
- ведення державного обліку об'єктів археологічної спадщини;
- здійснення нагляду за виконанням робіт із дослідження, консервації, реабілітації, реставрації, музеєфікації на об'єктах археологічної спадщини і в зонах їхньої охорони;
- визначення меж територій археологічних пам'яток місцевого значення, затвердження зон їх охорони, погодження програм та проєктів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, меліоративних, шляхових, земляних робіт, виконання яких може позначитися на стані пам'яток місцевого значення, їхніх територій і зон охорони;
- видання розпоряджень і приписів щодо охорони пам'яток місцевого значення, припинення робіт на пам'ятках, їхніх територіях та в зонах охорони, якщо такі роботи виконуються за відсутності затверджених або погоджених відповідним органом охорони культурної спадщини програм та проєктів, передбачених цим законом дозволів або з відхиленням від них;
- реєстрація кваліфікаційних документів і дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, а також на дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею та водою [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 12.12.2012 р.].

Також варто зазначити, що центральним органом виконавчої влади, який наділений вказаними повноваженнями, зокрема щодо видання дозволів на проведення археологічних досліджень, від 3 вересня 2014 р. є Міністерство культури України, діяльність якого спрямовує і координує Кабінет Міністрів України [Про затвердження... ЗУ від 3 вересня 2014 р.].

Дозволи на проведення археологічних розвідок, розкопок чи інших земляних робіт надає відповідний орган охорони культурної спадщини протягом місяця з дня подання необхідних документів. Також обов'язковою умовою є дотримання археологом вимог охорони археологічної спадщини та наявності в нього документа, виданого кваліфікаційною радою, створеною відповідно до ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.]. Тому здійснення будь-якої археологічної діяльності за відсутності передбаченого законом дозволу, зокрема на використання пошукового обладнання, незаконне і тягне за собою відповідальність [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.].

Частина 1 ст. 10 ЗУ «Про охорону археологічної спадщини» окремо регулює право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини. Згідно із нею такий дозвіл надається винятково археологам, які мають практичний досвід проведення археологічних робіт (розкопок, розвідок), виконують вимоги законодавства України про охорону культурної спадщини [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 12.12.2012 р.].

Необхідно зазначити, що відповідно до положень закону наукові дослідження археологічної спадщини охоплюють: «... вивчення історико-архівних даних щодо об'єктів археологічної спадщини, польові дослідження (археологічні розвідки, розкопки, інші земляні і підводні роботи) та післяпольові дослідження (шифрування, реставрація, замальовування та фотографування знахідок, архівні, лабораторні та інші види вивчення археологічних пам'яток і предметів, знайдених під час польових досліджень тощо)» [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.].

Велика увага в археологічній діяльності відведена складанню наукових звітів. За законодавством «археолог, який здійснює археологічне дослідження на території України, надає до початку наступного польового сезону науковий звіт про виконані в попередньому польовому сезоні археологічні роботи органу, що видав дозвіл, та визначеним Кабінетом Міністрів України державній архівній установі чи архівному підрозділу державної наукової установи» [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.]. Вимогами та порядком подання звітів займається Інститут археології Національної академії наук України (ІА НАНУ). Про важливість укладення наукових звітів свідчить той факт, що вони підлягають довічному зберіганню [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.].

Завдяки докладній регламентації процесу здійснення археологічних досліджень і подання наукових звітів покращився стан археологічних джерел та, що важливо, їхнє збільшення, чого не можна сказати про кінець ХХ ст. Наприклад, до 2000 р. на археологічні дослідження у Криму Польовий комітет у Києві не видавав Відкритих листів, тому наукові звіти про ці розкопки не надходили до архіву ІА НАНУ, тож повної інформації про археологічні дослідження до 2000 р., здійснені у Кримському півострові, ми, на жаль, не маємо [Гаврилюк, 2009, с. 112].

Окремо варто приділити увагу діяльності ІА НАНУ – державній науковій установі у сфері дослідження археологічної спадщини, яка, згідно із законодавством, здійснює наукові й науково-рятувальні дослідження археологічних об'єктів, координує наукові дослідження, проводить наукову археологічну експертизу програм та проєктів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, меліоративних, шляхових, земляних робіт, веде науковий архів звітів про археологічні дослідження, здійснює наукову експертизу результатів дослідження археологічної спадщини та формує кваліфікаційну раду з питань видачі кваліфікаційних документів (Відкритих листів) [Про внесення... ЗУ від 13.01.2011 р.; Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.].

Важливу роль при Інституті археології відведено відділу «Польовий комітет», який займається моніторингом якості фахових розкопок на теренах України. Його основні завдання – координація археологічних досліджень у наукових установах та організаціях, здійснення контролю за якістю виконання польових досліджень і введення здобутих матеріалів до наукового обігу. Відповідно контроль наукової звітності за проведеними

дослідженнями здійснюється через Відкриті листи – кваліфікаційні документи на проведення досліджень [Відділ Польовий...].

Саме завдяки діяльності Польового комітету в період незалежності з'явилися такі важливі правові документи: «Положення про кваліфікаційний документ (Відкритий лист) на право проведення наукового дослідження археологічної спадщини», «Інструкція до оформлення наукового звіту», «Положення про методику проведення археологічних польових досліджень та про порядок складання наукового звіту», «Положення про археологічну експедицію», «Положення про проведення атестації польових археологів» та ін. [Інститут археології, 1992–2014 рр.].

Варто розглянути правовий статус археологічної експедиції. Відповідно до ст. 14 ЗУ «Про охорону археологічної спадщини», археологічна експедиція за своїм правовим статусом може бути як окремим підрозділом юридичної особи, так і юридичною особою державної або комунальної форми власності, статутна діяльність якої передбачає проведення наукового дослідження археологічної спадщини [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.]. Право утворювати такі експедиції мають ІА НАНУ, заклади вищої освіти (ЗВО) III або IV рівнів акредитації державної форми власності в межах програм підготовки студентів, музеї державної та комунальної форми власності й інші, у чиєму штаті працюють археологи, які мають відповідну кваліфікацію, підтверджену документом [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.]. При цьому зазначимо, що з моменту початку експедиції, відповідно до ЗУ «Про охорону археологічної спадщини», археологічні дослідження перебувають під охороною держави, а органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації і громадяни ні в якому разі не повинні заподіяти шкоди, а навпаки надавати допомогу і сприяти проведенню археологічних досліджень [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.].

Важливою для археологічних досліджень стала поява у 2004 р. розділу IV ЗУ «Про охорону археологічної спадщини», який визначає права й обов'язки дослідників археологічної спадщини [Про охорону... ЗУ від 18.03.2004 р.]. За ст. 15 *«дослідник має право на поновлення наукових досліджень об'єкта археологічної спадщини, що він досліджував раніше та доступ до польової документації, наукових звітів, археологічних предметів, виявлених ним під час археологічних досліджень»* [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 12.12.2012 р.].

Дослідник археологічної спадщини зобов'язаний:

1) передати всі виявлені під час досліджень археологічні предмети на постійне зберігання визначеній у дозволі установі для занесення до державної частини Музейного фонду України. Оскільки знахідки, отримані в результаті археологічних досліджень, є державною власністю, то вони підлягають обліку та класифікації відповідно до методик, затверджених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини;

2) надати польову документацію та науковий звіт про проведені роботи органу, що видав дозвіл, та визначеним Кабінетом Міністрів України державній архівній установі чи архівному підрозділу державної наукової установи у встановленому законодавством порядку для занесення до Національного архівного фонду;

3) забезпечити належну консервацію відповідних об'єктів культурної спадщини, упорядкування території після закінчення робіт [Про внесення... ЗУ від 09.09.2010 р.].

Відповідно не виконання положень цього закону й інших підзаконних правоохоронних документів тягне за собою відповідальність за порушення законодавства України про охорону археологічної спадщини. За ст. 298 ЗУ «Про охорону археологічної спадщини», умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини – караються штрафом до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на термін до 3 років. А діяння, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини, караються позбавленням волі на термін від 2 до 5 років [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 12.12.2012 р.].

Найважливіше, що повинні розуміти дослідники, правоохоронці та пересічні громадяни, що дії, спрямовані на руйнування археологічних пам'яток або їхнє пограбування, призводять до непоправних наслідків – кожна археологічна пам'ятка унікальна й відновити її практично неможливо [Рудика, 2011, с. 5; Антошкіна, 2007].

У 2006 р. ІА НАНУ як державна археологічна установа, з огляду на сучасні негативні тенденції у сфері охорони археологічної спадщини, прийняла Кодекс етики професійного археолога [Кодекс етики...]. Його головна мета – визначення основних морально-етичних норм діяльності професійних археологів та їхнього ставлення до археологічної спадщини, один до одного, а також до суспільства, зацікавленого в одержанні достовірної інформації про давнє минуле. Це повинно сприяти виконанню завдань та обов'язків, поставлених перед українськими археологами законодавством про охорону археологічної спадщини (Конституція України, закони «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р., «Про ратифікацію європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої)» № 1369-IV від 10.12.2003 р., «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 р. тощо) [Кодекс етики...].

Варто звернути увагу на діяльність науково-дослідних центрів: «Рятівна археологічна служба» (1994), «Охоронна археологічна служба України» (2001), «Центр археології Києва ІА НАН України» (2006). Мета цих установ – проведення рятівних археологічних досліджень на пам'ятках археології, що підлягають руйнуванню через будівництво, здійснення наукової експертизи під будівництво, археологічного нагляду при виконанні земляних робіт, попередніх розвідувальних робіт із виявлення та картографування пам'яток [Інститут археології, 1992–2014 рр.].

Прикладом важливості утворення цих археологічних структур є проведення археологічних експертиз, які дають змогу виявляти та рятувати цінні пам'ятки різних археологічних періодів. Наприклад, у ході однієї з них у 2004 р. було врятовано два трипільських і два черняхівських поселення, які могли бути знищені будівництвом об'їзної автодороги навколо м. Бучач у Тернопільській обл. [Строць, 2011, с. 233; Строць, 2014, с. 366].

Значною проблемою у сфері охорони археологічної спадщини стало погодження діяльності забудовників і суб'єктів економічної діяльності із відповідними органами охорони культурної спадщини. Згідно зі ст. 37 ЗУ «Про охорону культурної спадщини», «будівельні, меліоративні, дорожні й інші роботи, що можуть привести до руйнування чи знищення, ушкодження об'єктів культурної спадщини, проводяться тільки після дослідження цих об'єктів за рахунок коштів замовників зазначених робіт» [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 31.05.2022 р.]. Але Законом України № 3038 від 17 лютого 2011 р. «Про регулювання містобудівної діяльності» [Про регулювання... ЗУ в поточній редакції від 10.10.2022 р.] вилучено ст. 9-1 «Наукова археологічна експертиза» та слово «будівельних» із ЗУ «Про охорону археологічної спадщини» [Про охорону... ЗУ від 18.03.2004 р.].

Статтею 9-1 передбачено, що «*проведення наукової археологічної експертизи передуює погодженню комісіями з розгляду питань, пов'язаних із погодженням документації із землеустрою, проектів землеустрою, якими передбачається: відведення земельних ділянок у власність юридичним особам; використання земельних ділянок для проведення містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, земляних і підводних робіт, виконання яких може позначитися на стані об'єктів археологічної спадщини; зміна цільового призначення земельних ділянок для потреб будівництва та інших цілей, що може негативно вплинути на об'єкти археологічної спадщини*». Пункт 3 вилученої статті прописував, що «*відсутність висновку за результатами наукової археологічної експертизи є підставою для відмови в погодженні проектів землеустрою, зазначених у частині другій цієї статті*» [Про охорону...ЗУ від 18.03.2004 р.]. Відповідно, з 2011 р. повернення ст. 9-1 у поточну редакцію закону так і не відбулося [Про охорону... ЗУ в поточ. ред. від 12.12.2012 р.].

Зважаючи на все вказане, у 2021 р. ІА НАНУ вніс «Пропозиції щодо удосконалення правової охорони археологічної спадщини у світлі приєднання нашої держави до Конвенції

Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями (Нікосія, 2017)» щодо якнайшвидшого закінчення процесу приєднання України до Конвенції Ради Європи [Правова охорона...], що дасть змогу ефективніше боротися із незаконними будівельними роботами, «скарбошукачами» та мінімізувати руйнування археологічних пам'яток.

Отже, із проголошенням незалежності України почалося будівництво нової правової держави. Було розроблено низку нормативно-правових актів у сфері охорони та збереження археологічної спадщини. Суттєві зміни у правовій основі археологічних досліджень внесли закони «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. і «Про охорону археологічної спадщини» 2004 р. Особливістю закону 2004 р. стали детальна регламентація положень щодо проведення археологічних досліджень, визначення ролі ІА НАНУ, врегулювання прав й обов'язків дослідників, археологічних експедицій, співзвучних із міжнародним правом охорони археологічної спадщини. Для удосконалення ситуації у сфері охорони археологічних пам'яток у 2006 р. ІА НАНУ розробив Кодекс етики професійного археолога, а в 2021 р. вніс «Пропозиції щодо удосконалення правової охорони археологічної спадщини».

ЛІТЕРАТУРА

- Александров, Е. (1978). *Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов*. София: София Пресс. 143 с.
- Антошкіна, В., Мурзін, В. (2007). *Роль юристів та правоохоронців у збереженні культурно-історичної спадщини*. Донецьк. С. 16–17.
- Відділ Польовий комітет. *Інститут археології Національна Академія Наук України*. URL: <https://iananu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-polovij-komitet>
- Гаврилюк, Н. (2009). Польові археологічні дослідження в Україні в 2002–2007 рр. *Археологія*, 2. С. 112–118. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/65269>
- Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. (1990). *Відомості Верховної Ради УРСР*. № 31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
- Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143): Європейська конвенція від 16 січня 1992 р. (1992). № 994_150. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text
- Інститут археології, 1992–2014 рр. (1992–2014). *Інститут археології, Національна академія наук України*. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut-ia/istoriya/institut-arkheologiji-1992-2014-rr>
- Кодекс етики професійного археолога. *Інститут археології, Національна академія наук України*. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut/normativni-dokumenty/kodeks-et>
- Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996). *Відомості Верховної Ради України*. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
- Мазур, Т. (2021). Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ. 423 с.
- Основи законодавства України про культуру: Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII. (1992). *Відомості Верховної Ради України*. № 21. Ст. 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12#Text>
- Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. (1992). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п>
- Правова охорона археологічної спадщини. *Спілка археологів України*. URL: <http://www.vgosau.kiev.ua/novyny/okhorona-arkheolohichnoi-spadshyny/1157-nikosia-konvencia>
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства юстиції України, Міністерства культури України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, а також Державного космічного агентства України: Закон України у поточній редакції від 01.10.2018 р. № 5461-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 5. Ст. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5461-17#n264>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо компетенції правоохоронних органів в питаннях охорони підводної культурної та археологічної спадщини: Закон України від 13.01.2011 р. № 2947-VI. (2011). *Відомості Верховної Ради України*. N 32. Ст. 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-17#Text>

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини: Закон України від 09.09.2010 р. № 2518-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. N 32. Ст. 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-17#Text>

Про затвердження Положення про Міністерство культури України: Закон України від 3 вересня 2014 р. № 495. (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF#Text>

Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 р. № 1626-IV. (2004). *Відомості Верховної Ради України*. № 26. Ст. 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/ed20110205#Text>

Про охорону археологічної спадщини: Закон України у поточній редакції від 12.12.2012. № 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 26. Ст. 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>

Про охорону культурної спадщини: Закон України у поточній редакції від 31.05.2022 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

Про ратифікацію Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої): Закон України від 10.12.2003 р. № 1369-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-15#Text>

Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України у поточній редакції від 10.10.2022 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n970>

Рудика, Н. (2011). Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони пам'яток археології. *Праці Центру пам'яткознавства*: 36. наук. пр. Київ. Вип. 19. С. 91–98. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/80208/10-Rudyka.pdf?sequence=1>

Строць, Б. (2014). Археологічні дослідження на Тернопільщині у 2001–2010 рр. *Від венедів до Русі*. Київ. С. 365–370.

Строць, Б., Строць, М. (2010). Рукомиш – поселення і виробничий комплекс черняхівської культури (дослідження 2004 р.). *Археологія і давня історія України*: 36. наук. пр. Київ: ІА НАН України. Вип. 4. С. 226–233. Бібліогр.: 5 назв. укр. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/161407>

Тилишак, В., Ягодинська, М. (2001). Чому гинуть археологічні пам'ятки Тернопільщини? *Тернопільська газета*. 2–8 травня. (№ 17). С. 10.

Mazur, T. (2020). Formation and development of legal protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No 3. P 37–49.

REFERENCES

Aleksandrov, E. (1978). *Mezhdunarodno-pravovaia zashchita kulturnykh tsennostei i obektov*. Sofia: Sofia Press. 143 s. (in Russian).

Antoshkina, V., & Murzin, V. (2007). *Rol yurystiv ta pravookhorontsiv u zberezheni kulturno-istorychnoi spadshchyny*. Donetsk, 16–17. (in Ukrainian).

Viddil Polovyi komitet. *Instytut arkeolohii Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy*. URL: <https://iananu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-polovij-komitet>. (in Ukrainian).

Havryliuk, N. (2009). Polovi arkeolohichni doslidzhennia v Ukraini v 2002–2007 rr. *Arkheolohiia*, 2, 112–118. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/65269>. (in Ukrainian).

Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy vid 16 lypnia 1990 r. № 55-XII. (1990). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 31. St. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>. (in Ukrainian).

Yevropeiska konventsiiia pro okhoronu arkeolohichnoi spadshchyny (perehliana) (ETS N 143): Yevropeiska konventsiiia vid 16 sichnia 1992 r. N 994_150. (1992). *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text. (in Ukrainian).

Institut arkheolohii, 1992–2014 rr. (1992–2014). *Institut arkheolohii, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy*. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut-ia/istoriya/institut-arkheologiji-1992-2014-rr>. (in Ukrainian).

Kodeks etyky profesiinoho arkheoloha. *Institut arkheolohii, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy*. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut/normativni-dokumenti/kodeks-et>. (in Ukrainian).

Konstytutsiia Ukrainy, pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. (in Ukrainian).

Mazur, T. (2021). Okhorona kulturnoi spadshchyny v Ukraini: istoryko- y teoretyko-pravove doslidzhennia. Dissertation Thesis: 12.00.01. Kyiv. 423 s. (in Ukrainian).

Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro kulturu: Zakon Ukrainy vid 14 liutoho 1992 r. (1992). N 2117-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 21. St. 294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12#Text>

Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr natsionalnogo kulturnoho nadbannia : Zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 serpnia 1992 r. N 466. (1992). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-p>. (in Ukrainian).

Pravova okhorona arkheolohichnoi spadshchyny. *Spilka arkheolohiv Ukrainy*. URL: <http://www.vgosau.kiev.ua/novyny/okhorona-arkheolohichnoi-spadshyny/1157-nikosia-konvencia>. (in Ukrainian).

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo diialnosti Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva kultury Ukrainy, inshykh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady, diialnist yakykh spriamovuietsia ta koordynuietsia cherez vidpovidnykh ministriv, a takozh Derzhavnogo kosmichnogo ahentstva Ukrainy: Zakon Ukrainy u potochinii redaktsii vid 01.10.2018 r. N 5461-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 5. St. 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5461-17#n264>. (in Ukrainian).

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo kompetentsii pravookhoronnykh orhaniv v pytanniakh okhorony pidvodnoi kulturnoi ta arkheolohichnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. N 2947-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 32. St. 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-17#Text>. (in Ukrainian).

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo okhorony kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 09.09.2010 r. N 2518-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 32. St. 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-17#Text>. (in Ukrainian).

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo kultury Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 3 veresnia 2014 r. N 495. (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian).

Pro okhoronu arkheolohichnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. N 1626-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 26. St. 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/ed20110205#Text>. (in Ukrainian).

Pro okhoronu arkheolohichnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy u potochinii redaktsii vid 12.12.2012. N 1626-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 26. St. 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>. (in Ukrainian).

Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: Zakon Ukrainy u potochinii redaktsii vid 31.05.2022 r. N 1805-III. (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 39. St. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>. (in Ukrainian).

Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi konventsii pro okhoronu arkheolohichnoi spadshchyny (perehliantoi): Zakon Ukrainy vid 10.12.2003 r. № 1369-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 15. St. 224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-15#Text>. (in Ukrainian).

Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy u potochinii redaktsii vid 10.10.2022 r. N 3038-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 34. St. 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#n970>. (in Ukrainian).

Rudyka, N. (2011). Vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva u sferi okhorony pam'iatok arkheolohii. *Pratsi Tsentru pam'iatkoznavsta*, 19, 91–98. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/80208/10-Rudyka.pdf?sequence=1>. (in Ukrainian).

Strotsen, B. (2014). Arkheolohichni doslidzhennia na Ternopilshchyni u 2001–2010 rr. *Vid venediv do Rusi*. Kyiv. S. 365–370. (in Ukrainian).

Strotsen, B., & Strotsen, M. (2010). Rukomysh – poselennia i vyrobnychy kompleks cherniakhivskoi kultury (doslidzhennia 2004 r.). *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4, 226–233. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/161407>. (in Ukrainian).

Tylishchak, V., & Yahodynska, M. (2–8 travnia, 2001). Chomu hynut arkheolohichni pam'iatky Ternopilshchyny? *Ternopilska hazeta*, 17, 10. (in Ukrainian).

Mazur, T. (2020). Formation and development of legal protection of cultural heritage in Ukraine. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 37–49.

Стаття: надійшла до редакції 12.04.2022

прийнята до друку 09.06.2022

FUNDAMENTALS OF LEGAL REGULATION OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN INDEPENDENT UKRAINE

Iryna BARTKIV

*Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University of Ternopil,
Kryvonosa Str., 2, 46000, Ternopil, Ukraine,
e-mail: irinabernatska97@gmail.com*

The article reinterprets the process of legal support for archaeological research in independent Ukraine. The formation of the legislative framework for the protection and use of historical and cultural monuments was monitored. The «Regulations on the State Register of National Cultural Property» was considered. Attention is focused on the laws «On the protection of cultural and historical heritage» and «On the protection of archaeological heritage», which were adopted with the aim of improving the legal regulation of the protection and preservation of material remains of the past, and the effectiveness of their use in practice is analyzed.

The relationship between the current legislation of Ukraine and the development of archaeological research is indicated. The powers of central executive bodies and other cultural heritage protection bodies, without which the implementation of archaeological research at the legislative level is impossible, are considered. Attention is paid to permits for conducting archaeological explorations, excavations and other earthworks. The importance of the preparation of scientific reports by archaeologists in archaeological activities was noted, and it was indicated that thanks to the detailed regulation of the process of conducting archaeological research and submitting scientific reports, the state of archaeological sources improved.

Attention is focused on revealing the activities of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Department «Field Committee», which monitors the quality of professional excavations on the territory of Ukraine. The rights and responsibilities of archaeological heritage researchers are highlighted, the legal status of the archaeological expedition is considered. The main provisions of the Code of Ethics of a Professional Archaeologist, which was created to determine the basic moral and ethical norms of professional archaeologists' activities and their attitude to archaeological heritage, are reflected.

Attention was paid to the activities of research centers: «Rescue Archeology Service» (1994), «Protection Archeology Service of Ukraine» (2001), «Centre of Archeology of Kyiv of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine» (2006), which allows identifying and saving valuable monuments tombs of different archaeological periods. It is noted that a significant problem in the field of archaeological heritage protection is the coordination of the activities of developers and subjects of economic activity with the bodies of cultural heritage protection.

The importance of cooperation of state bodies for the protection of historical and cultural heritage with archaeological institutions was considered, it was noted that this cooperation will allow to develop an effective system of protection of archaeological heritage, to carry out professional certification of monuments of the past,

to improve legislative and regulatory acts, which as a result could improve the state of preservation of monuments of archeology and reduce their theft. It is indicated that in 2021, the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine issued «Proposals on improving the legal protection of archaeological heritage...» to speed up the process of Ukraine joining the Council of Europe Convention, which will allow to more effectively fight against illegal construction works, «treasure hunters» and minimize destruction of archaeological monuments.

Key words: monument protection legislation, archaeological heritage protection, archaeological research, scientific report, archaeological monuments.